

Euroterminoloogi tähelepanekuid

Triin Randlane

Euroopa Komisjoni eesti keele osakonna terminoloog

Euroopa Liidu dokumentide tõlkeid kritiseeritakse palju – küll on tegemist puise otsetõlkega, küll üksluisse kantseliidiga. Ka eurotekstides kasutatavad terminid mõistetakse sageli hukka kui võõrapärased ja kohmakad. Väitmata, et selline kriitika on täiesti alusetu, tahaksin veidi avada neid keelelisi ja terminoloogilisi probleeme, millega eurotõlkijad ja -terminoloogid iga päev kokku puutuvad, tutvustada võimalikke lahendusvariante ja kriteeriume, millest lähtutakse ja mille vahel valitakse.

Sõnad *eurotekst* ja *eurotõlge* on iseenesest küllaltki meelevaldselt üldistavad, arvestades asjaolu, et nende nimetuste alla mahuvad Euroopa Liidu õigusaktid, institutsioonide omavahelise suhtluse dokumendid (aruanded, arvamused), liikmesriikidele suunatud tekstid (hindamisaruanded, suunised, kirjad), laiemale üldsusele mõeldud väljaanded ja pressiteated, veebisaitide tekstid jne. Eurotekstiks liigituvad näiteks nii komisjoni otsus nõukogu direktiivi 89/106/EMÜ artikli 20 lõike 2 kohase ehitustoodete vastavustõendamismenetluse kohta jõu-, juhtimis- ja sidekaablite nõuetele vastavuse tõendamisel kui ka tarbijaõigusi tutvustav lühijutt Euroopa Liidu portaalis Europa.eu. Teiste sõnadega, eurotekst võib olla nii äärmiselt üksikasjalik ja keeruline tehniline tekst kui ka Euroopa Liidu ideoloogiat kandev üleskutse kodanikele. Loomulikult arvestatakse iga konkreetse dokumendi tõlkimisel, kas tekst peab olema terminoloogiliselt täpne nagu Euroopa Liidu direktiivi või määruse puhul või sõnakasutus olla veidi vabam nagu pressiteate või Euroopa Liidu õigusakti kodanikele mõeldud kokkuvõtte puhul.

Selles artiklis käsitlen eelkõige Euroopa Liidu õigusaktides ja Euroopa Liidu poliitikaga seotud muudes ametlikes dokumentides ettetulevaid keele- ja terminiprobleeme.

Miks on eurotekstide tõlked siiski nii arusaamatud ja imelikud? Esimene vastus sellele küsimusele peitub ilmselt vastuses teisele küsimusele: kellele on eurotekstid mõeldud, kas tavalugejale või erialaspetsialistile? Tuleb tõdeda, et enamasti eeldavad Euroopa Liidu dokumendid lugejalt siiski teatavaid eelteadmisi Euroopa Liidu õigusest, institutsioonidest ja toimimispõhimõtetest. Nagu Merit Ilja on märkinud: „Igas õigusaktis ei hakata uuesti seletama aluslepingutes sätestatud ja Euroopa Liidu õiguses tunnustatud põhimõtteid, küll aga lisatakse viited vastavatele artiklitele.“¹ Euroopa Liidu toimimisega tuttavale lugejale on näiteks arusaadav lause ... *[midagi]* on kergem saavutada ühenduse kaudu, mis viitab subsidiaarsuse ehk lähimuse põhimõttele, teisisõnu sellele, et eesmärke, mida liikmesriigid iseseisvalt tegutsedes saavutada ei suuda, on kergem saavutada meetmete võtmisega endise Euroopa Ühenduse, nüüdse Euroopa Liidu tasandil. Lausega *Komisjon korraldab enne seadusandliku akti kohta ettepanekute tegemist laialdased konsultatsioonid* pannakse komisjonile kohustus konsulteerida enne õigusakti ettepaneku koostamist reguleeritava valdkonna sidusrühmadega. Peab nentima, et Euroopa Liidu õigusaktid ja muud poliitikadokumendid on, nagu muudki erialatekstid, suunatud põhiliselt juristidele ja erialaspetsialistidele.

¹ **Merit Ilja.** Eurotekstide tõlkimise põhimõtetest ja probleemidest. – Õiguskeel 2011 nr 1.

8. aprillil 2011 Brüsselis toimunud XII institutsioonidevahelisel terminoloogiakoosolekul tehtud ettekandes tõi Arvi Tavast välja kuus peamist terminimoodustuse kriteeriumi.² Need on järgmised:

- ühemõttelisus – üks termin peaks ühes valdkonnas tähistama üht mõistet;
- süsteemsus – termin peaks kokku sobima samas valdkonnas kasutatavate teiste terminitega;
- ökonoomia – termin peaks olema võimalikult lühike;
- motiveeritus – termin peaks olema mõistlikkuse piires läbipaistev, st termini keelelisest kujust peaks olema mingil määral võimalik teha järeldusi mõiste sisu kohta;
- sobivus tuletusaluseks – termin peaks sobituma keelesüsteemi, seda peaks saama kasutada liitsõnade ja muude grammatiliste vormide moodustamiseks;
- heakõlalisus, prestiiž.

Samal koosolekul toimunud arutelul jõuti järeldusele, et ühtset hierarhiat eelnimetatud kriteeriumidest ei ole võimalik moodustada ja et kriteeriume tuleb igal konkreetsel juhul eraldi kaaluda. Küsimusele, kas uue mõiste kirjeldamisel eelistada lühemat uudissõna või pikka kirjeldavat vastet, ei saa üheselt vastata. Eurotekstide tõlkimisel võetakse terminivalikute tegemisel arvesse ka traditsiooni ehk seda, kuidas mõnd terminit on teistes dokumentides varem tõlgitud. Üldprintsipiina eelistatakse võõrsõnadele omasõnu, mis läheb mõnikord vastuollu erialaekspertide eelistustega. Nende soovist võib aru saada, sest aladel, kus suhtlus toimub peamiselt võõrkeeles, võib tunduda võõrsõna tuttavam kui omasõna. Varasemast erineva termini puhul tuleb alati kaaluda, kas uue termini paremus kaalub üles segaduse, mis selle kasutusele võtmisega kaasneb. Ideaalselt tähendaks süstemaatiline terminitöö seda, et võetaks ette teemavaldkonna või omavahel seotud mõistete pesad, tehtaks kindlaks nende sisu ja maht, omavaheline hierarhia ja seosed ning töötataks välja sobivalt motiveeritud ja süsteemsed terminid. Euroopa Liidu institutsioonide tõlkijatel ja terminoloogidel ei ole sellega tegelemiseks enamasti võimalust, sest tõlkekoormus, tähtajad ja muud praktilised kaalutlused seavad oma piirangud. Tihti on parima terminivaste leidmist takistavad põhjused väga argised, näiteks ei vasta ekspert õigel ajal meilile või ei saa andmebaasi mingil hetkel tehnilistel põhjustel kasutada. Mainitud puudujääkide kompenseerimiseks tehakse Euroopa Komisjoni eesti keele osakonnas tihedat koostööd Eestis tegutsevate terminikomisjonidega. Eriti head kontaktid on merekeele nõukoja, meditsiinterminoloogia komisjoni, lennundusterminoloogia komisjoni ja Säätva Eesti Instituudiga. Terminite keelise kujud küsime nõu Eesti Keele Instituudi keelekorraldajalt.

Euromõistete tähistamiseks sobivate terminivastete leidmisel peavad eurotõlkija ja terminoloog rinda pistma veel hulga muudegi raskustega. Õigusaktide tõlkimisel oleme eelkõige seotud varasemate sama valdkonda reguleerivate õigusaktidega ja Euroopa Liidu aluslepingutega. Nendes kasutatud termineid ei saa niisama lihtsalt muuta, kuigi põhjendatud juhtudel on selleks teatavad võimalused olemas. Näiteks direktiivi rakendusmääruses või direktiivi ülevõtmist käsitlevas aruandes ei tohi kasutada teistsuguseid termineid kui direktiivis. Samuti ei ole tõlkijal õigusakti tõlkimisel nii suurt vabadust kui õigusakti koostajal Eestis, kes saab otsustada õigusakti struktuuri ja sõnastuse üle. Tõlkija peab kinni pidama lähtetekstist (õigusakti reguleerivas osas lause täpsusega). Eurotõlkija satub keerulisse olukorda ka siis, kui Euroopa Liidu direktiivi eestikeelses versioonis on kasutatud ühtesid termineid, kuid direktiivi ülevõttvas Eesti õigusaktis hoopis teisi. Sellisel juhul peab tõlkija edaspidi väga põhjalikult kaaluma, milliseid vasteid järgmistes tõlgetes kasutada. Ühest

² **Arvi Tavast.** Praktiline terminimoodustus. 8. aprillil 2011 Brüsselis toimunud XII institutsioonidevahelise terminoloogiakoosoleku ettekanne.

küljest tahaks kasutada Eestis kasutatavaid termineid, teisest küljest peaksid Euroopa Liidu dokumendid ka omavahel terminoloogiliselt ühtsed olema (nt direktiiv ja selle rakendusmäärus). Näiteks tekkis terminoloogiline lahknevus ELi ruumiandmete (INSPIRE) direktiivi³ ülevõtmisel. Direktiivis on termin *ristkasutatavus* (ingl *interoperability*). Sama terminit kasutati ka direktiivi rakendusmääruses seoses ruumiandmekogumite ja -teenuste ristkasutatavusega.⁴ Ruumiandmete direktiiv võeti aga üle paar kuud pärast rakendusmääruse avaldamist ruumiandmete seadusega, kus sama mõiste on tähistatud terminiga *koostalitlusvõime*. On tekkinud olukord, kus ruumiandmete haldamist reguleerivas Eesti seaduses ja Euroopa Liidu määruses tähistatakse üht ja sama asja erisuguse terminiga. Loodetavasti ei tekita see olukorraga kursis olevatele spetsialistidele liiga palju segadust, kuigi siinkohal on vajalik taas rõhutada Euroopa Liidu õigusakti tõlkija ja seda läbi vaatava juristi-lingvisti suurt vastutust, samuti vajadust teha Eesti spetsialistidega koostööd juba Euroopa Liidu õigusakti väljatöötamise algstaadiumis.

Eurotekstides võib tihti kohata uusi mõisteid: luuakse uusi asutusi, võetakse kasutusele uusi meetodeid ja meetmeid. Sel juhul tuleb kiiresti luua terminid nende mõistete tähistamiseks ja sundida keelt arenema ja väljendusvõimalusi avardama. Uute mõistete tähistamiseks on põhimõtteliselt kaks võimalust: kas luua uus termin või kasutada kirjeldavat tõlkevastet. Tiiu Erelt leiab, et *termin on ainult vahend mõiste tähistamiseks, mitte mõiste olemuse ümberjutustus. Ideaal on õigesti orienteeriv, ent lühike termin.*⁵ Teiste sõnadega, kirjeldavat vastet ei saa pidada parimaks lahenduseks. Heaks tavaks võiks olla, et kui tekstis võetakse kasutusele uus termin, esitatakse võimaluse korral juba selle esimesel esinemiskorral ka määratlus. Eurodokumentides esinevate terminite puhul võib määratluse sageli leida Euroopa Liidu institutsioonide terminibaasist IATE.⁶

Toon mõned näited.

Toitlusabi vs. toiduvarustuskindluse parandamiseks antav abi (ingl *food assistance*)

Esmakordsel kokkupuutumisel näis, et tegemist on mõistega, mida varem on tähistatud terminiga *toiduabi* (ingl *food aid*). Lähemal uurimisel ja Euroopa Komisjoni humanitaarabiametnikega konsulteerimisel selgus, et vähemalt inglise keeles on väljendite *food aid* ja *food assistance* taga peidus kaks eri mõistet. Nimelt pidi *food aid* tähistama traditsioonilist, toidupakkide kujul antavat humanitaarabi, *food assistance* oli aga mõeldud tähistama laiemat mõistet, mis hõlmab igasugust toiduvarustuskindlust parandavat abi, seal hulgas ka näiteks raha traktorite ostmiseks, et põldu künda, või talupidajatele põllumajanduskoolituste korraldamist. Vajadus uue eestikeelse vaste järele muutus eriti teravaks, kui hakati rääkima, et vana toiduabi konventsiooni (ingl *Food Aid Convention*) asemel tuleks vastu võtta uus ja laiaulatuslikum *Food Assistance Convention*. Eestikeelseks vasteks pakuti *toitlusabi* (ÕS 2006: toitlus – toiduga, toiduainetega varustamine), mis oli alguses vastuvõetav ka erialainimestele. Hiljem hakati aga uudissõnas kahtlema, mistõttu sai Euroopa Komisjoni selleteemalise teatise pealkirjaks „Toiduvarustuskindluse parandamiseks antav humanitaarabi“⁷ ning ka teatise tõlkes kasutati pikemat kirjeldavat vastet. Terminite valikul tuli kaaluda ökonoomia ja motiveerituse printsiipe, lisaks toodi *toitlusabi* miinusena välja asjaolu, et see on väga sarnane vana terminiga *toiduabi*. Pärast kõhklusi leiti lõpuks

³ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2007/2/EÜ, millega rajatakse Euroopa Ühenduse ruumiandmete infrastruktuur (INSPIRE), ELT L 108, 25.4.2007, lk 1–14.

⁴ Komisjoni määrus (EL) nr 1089/2010, millega rakendatakse Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2007/2/EÜ seoses ruumiandmekogumite ja -teenuste ristkasutatavusega, ELT L 323, 8.12.2010, lk 11–102.

⁵ Tiiu Erelt. Terminõpetus. Tartu 2007, lk 293.

⁶ IATE. ELi mitmekeelne terminibaas <http://iate.europa.eu>.

⁷ Komisjoni teatis nõukogule ja Euroopa Parlamendile – Toiduvarustuskindluse parandamiseks antav humanitaarabi, KOM(2010) 126, 31.3.2010.

siiski, et eelistada tuleks lühemat *toitlusabi*. Praegu soovitatakse seda Euroopa Liidu terminibaasis IATE kui eelistermin.

Veeannid (ingl *aquatic food*)

Ökonoomsuse printsiibist lähtuvalt oleme vahel siiski proovinud kasutada pikke kirjelduste asemel lühemaid terminivasteid. Näiteks räägitakse ühise kalanduspoliitika reformi käsitlevas rohelises raamatus⁸ muude valdkondade kõrval ka vesiviljelusest ja sellest saadavast toidust, mida inglise keeles tähistatakse terminiga *aquatic food*. Euroopa Komisjoni merendus- ja kalandusajade peadirektoraadi ametnikud teatasid, et *aquatic food* hõlmab vees elavatest või kasvavatest kaladest, loomadest, taimedest ja vetikatest saadavat toitu. Lisaks märkisid nad, et kasutavad sihipäraselt ka terminit *sea-food* (mereannid), millega märgitakse ainult merevees elavatest-kasvavatest taimedest ja loomadest saadavat toitu. Kuid *aquatic food* hõlmab ka mageveesaadusi. Esialgne tõlkevaste oli *veekeskonnast saadud toit*, kuid hiljem hakkasime eelistama *mereandide* analoogiale toetuvaid *veeande*.

Samas võib tuua ka vastupidise näite. Inglise termin *run-flat tyre* tähistab sellist rehvitüüpi, millega saab lühikese vahemaa läbida ka tühjalt. Ajakirjanduses on sellist rehvi nimetatud *mobiilrehviks*, kuid masinaehituse ekspert, kellega tõlkija konsulteeris, soovitas eelistada kirjeldavat vastet *ajutiselt tühjalt kasutatav rehvi*. Toimetajate arvates tuleks sellele leida adekvaatne terminivaste.

Energiamõjuga toode (ingl *energy-related product*)

Tuleb ette, et Euroopa Liidu õigusaktis sätestatakse uus, väga laia sisuga üldmõiste, mille tähistamiseks tuleb leida piisavalt laia tähendusväljaga termin. Siia sobib näiteks Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivis 2010/30/EL defineeritud mõiste, mida inglise keeles nimetatakse *energy-related product* 'iks. Mõiste määratlus on lühendatud kujul järgmine: *mis tahes kaup, mille kasutamine mõjutab energiatarbimist ning mis lastakse turule ja/või võetakse kasutusele Euroopa Liidus*. Tõlkimise käigus kaaluti esialgu ka vastet *energiat tarbiv toode*, kuid ettepaneku autoriga konsulteerides selgus, et mõiste hõlmab ka näiteks aknaid, mis võivad mõjutada energiatarbimist hoones. Kuna varianti *energiatarbimist mõjutav toode* peeti liiga pikaks, tehti koostöös Säästva Eesti Instituudi ekspertidega valik *energiamõjuga toote* kasuks.

Problemaatilised on tehnilised tekstid valdkondades, mida Eestis ei viljelda ega ole reguleeritud, ning tekstid, milles käsitletakse mõnda valdkonda sellise üksikasjalikkusega, et varem ei ole selleteemalisi tekste nii põhjalikult eesti keeles koostatud ega ka eesti keelde tõlgitud. Näiteks raudteeveeremi ja autoehituse tehnilised standardid, ÜRO Euroopa majanduskomisjoni (UN-ECE) tekstid, kalanduse valdkond, kus reguleeritakse selliseid kalalaevade ja kalapüügivahendite liike, mida Eestis ei tunta jne. Siia hulka kuuluvad ka selliste loomade, taimede ja kalade nimetused, mida Eestis ei esine ja millel puuduvad ka eestikeelsed nimed. Sel juhul on ainus lahendus teha koostööd vastava valdkonna terminoloogiakomisjoniga. On ka valdkondi, kus töötatakse valdavalt inglise keele baasil, mistõttu eestikeelne terminoloogia ei ole välja kujunenud või puudub üksmeel spetsialistide vahel. Huvitav dokumenditüüp on põllumajandustoodete ja toidu geograafilise tähise ja päritolunimetuse ning garanteeritud traditsioonilise eritunnuse kaitse taotlused, milles kirjeldatakse eri riikide traditsiooniliste või kohaliku eripäraga toodete valmistamist või kasvatamist. Viimased võivad olla ajalooliselt välja kujunenud ja kirjeldada reaalsust, mida Eestis ei ole. Päritolunimetuste kaitse taotlused võivad käsitleda Itaalia limajuustu, Hispaania ube või Lõuna-Tirooli mägisinki – igal juhul on need tõlkijale huvitavaks võimaluseks eesti keele väljendusvõimalusi laiendada.

⁸ Roheline raamat. Ühise kalanduspoliitika reform. – KOM(2009) 163.

Esineb ka olukordi, kus spetsialistid kasutavad ja soovivad terminit, mis üldkeeles või taustateadmisteta lugejale imelik tundub. Näiteks võib selle kohta tuua terminid *harvikhaigus* ehk *harva esinev haigus* (ingl *orphan disease*), *harvikravim* ehk *harva kasutatav ravim* (ingl *orphan drug*). Harvikhaigus on harva esinev haigus, mille ravimiseks efektiivsete ravimite vastu ravimifirmad väikese nõudluse tõttu erilist huvi ei tunne.⁹ Harvikravim on vastavalt harvikhaiguse ravimiseks kasutatav ravim. Termineid *harvikhaigus* ja *harvikravim* on järjepidevalt soovitanud kasutada nii Raviamet kui ka meditsiinterminoloogia komisjon, hoolimata sellest, et see esmakordsel lugemisel nii tõlkijale kui ka lugejale võõras tundub. Sestap on niisuguste terminite vasted esialgu pikemalt seletavad: *orphan medical device* – *harva esineva haiguse raviks kasutatav meditsiiniseade* (peaks olema *harvikhaiguse raviks kasutatav meditsiiniseade*) ja *orphan diagnostics* – *harva esinevate haiguste diagnostika* (peaks olema *harvikhaiguste diagnostika*).

Kokkuvõtteks võib öelda, et Euroopa Liidu dokumente tõlkides peavad tõlkija ja terminoloog papa Jannseni ütluse kohaselt munade peal käima. Peavad nad ju leidma lahenduse, mis rahuldaks nii juriste kui ka eriala- ja keeleeksperte. Arvestades ajalisi ja ressursisidega seotud piiranguid, ei ole see kerge, kuid usun, et tõlkijate, terminoloogide, erialainimeste, juristide ja keelehooldajate koostöös on võimalik tagada Euroopa Liidu õigusaktide kvaliteetne ning juriidiliselt ja terminoloogiliselt täpne tõlkimine eesti keelde. Kõige ajakohasemat teavet uute euroterminite kasutuse kohta võib leida Euroopa Liidu institutsioonide terminibaasist IATE.

⁹ Meditsiinisõnastik: eestikeelsed terminid koos seletuste ning ladina, inglise ja soome vastetega. Toimetajad Sirje Ootsing, Laine Trapido; tõlkija Katrin Rehema. Tallinn: Medicina, 2004, ISBN 9985829557.